

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ДОМОГОСЛИЙ Валентин Іванович

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ГРОМАДИ
В І ТА П ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ
/1906 - 1907 рр./

Спеціальність 07.00.01 - історія громадських рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1994

Дисертація виконана на кафедрі загальної історії гуманітарних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник

- доктор історичних наук,
професор Шморгун П.М.

Офіційні опоненти

- доктор історичних наук,
професор Крижанівський В.П.,
кандидат історичних наук
Левенець Д.А.

Провідна організація

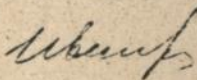
- Український державний універ-
ситет харчових технологій

Захист відбудеться "11" Сербія 1994 року о 12⁰⁰
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 066.ІВ.03
при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою:
252601, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Київського університету /вул.Володимирська, 56/.

Автореферат розісланий "8" Мотва 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат історичних
наук, доцент

І.В.Іванова

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00778968 (2)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

на правах рукопису

ДОМОРОСЛИЙ Валентин Іванович

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ГРОМАДИ
В І ТА П ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ
/1906 - 1907 рр./

Спеціальність 07.00.01 - історія громадських рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1994

AB 29.391

З перетворенням України в самостійну державу національне законодавство стало власною справою українського народу. В нових історичних умовах постала потреба у створенні національного законодавства як основної, пріоритетної сфери соціального, економічного, духовного та культурного розвитку суспільства.

Актуальність теми зумовляється тим, що проблема вищого законодавчого органу залишається базовою ланкою в системі побудови української держави. Існуюча тривалий час система діяльності верховних керівних органів не задовольнила вимог і потреб українського народу в різних сферах життя. Вона також не задовольняла політичних, економічних, соціальних і культурних потреб усіх етнічних груп, що мешкають на території нашої держави.

Практичні заходи по відродженню парламентаризму почали здійснюватися в період революції 1905-1907 рр. Правда, це був процес зверху: самодержавство таким чином хотіло запобігти дальшому поглибленню революції в країні. Тому дослідження досягнутих на той період результатів у даному процесі дає можливість виявити не тільки позитивний досвід, але й труднощі та прорахунки у справі виборів і діяльності вищого законодавчого органу, з метою їх подальшого запобігання, окреслення перспектив розвитку парламентаризму у майбутньому.

Будуючи нову державу, Україна виробляє й нову економічну політику, національні стосунки, впроваджує демократичні засади, принципи в різні сфери нашого життя. Цим зумовлений не тільки теоретичний, але й значний практичний інтерес до вивчення досвіду діяльності української фракції в російському парламенті на початку ХХ ст.

З огляду на вище зазначені моменти обрана тема дисертацій-

ного дослідження "Діяльність Української Парламентської Громади в I та II Державних думах /1906 - 1907 рр./" не викликає будь-яких заперечень щодо її актуальності.

Об'єктом даного дослідження є Українська Парламентська Громада в I та II Державних думах /1906 - 1907 рр./.

Предметом дослідження виступає діяльність Української Громади по вирішенню національного питання, аграрної проблематики, розв'язанню комплексу проблем щодо реалізації демократичних прав і свобод.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період з кінця 1905 до середини 1907 року. Перед дослідження охоплює події, коли революція досягла свого кульмінаційного пункту і до моменту, коли не тільки революція зазнала поразки, а й була обмежена і мізерна демократія, що давала перші паростки після Маніфесту 17 квітня 1905 р.

Стан наукової розробки теми. Активні процеси розбудови незалежної держави, зародження національного парламентаризму викликали значне зростання зацікавленості широких мас витоками своєї історії. Появляється і література з питань розвитку діяльності українців у вищих державних законодавчих органах.

У вивченні та аналізі історії діяльності Української Парламентської Громади, її історіографії позначилися різні політичні та інші чинники. Ретельне її вивчення та аналіз дозволяють визначити чотири відповідних підходи до проблеми:

- першу групу складають праці безпосередніх учасників описуваних подій, що були опубліковані ще в дореволюційний період;
- другу групу характеризують праці радянських дослідників, на яких позначилася суворо ідеологічна та політична регламента-

ція відповідних державних і партійних установ;

- третю групу складає творчий здобуток з боку представників української діаспори;

- четверту групу репрезентують нечисленні сучасні дослідження українських вчених.

Серед праць безпосередніх учасників подій найбільш цікавими в контексті даного дослідження стануть роботи українських депутатів у Державних Думах, зокрема Т.Локотя та М.Гредескула¹. Але вони давали не комплексний аналіз діяльності Громади в цілому, а лише її окремі аспекти.

Найбільше інформації, документальних розробок і теоретичних висновків ми знаходимо в працях корифея української історії М.Грушевського, який описав у своїх книгах і цілому ряді статей основні напрями діяльності Української Громади в I Державній Dumі, ідейним натхненником якої він був².

Історики радянського періоду почали досліджувати діяльність Української Парламентської Громади лише в середині 20-х років, але вони тільки фрагментарно торкалися діяльності Української Громади, згадували лише окремих її діячів у контексті соціально-економічних вимог селян у роки першої російської революції³.

¹ Локоть Т. Первая дума /Статьи, заметки и впечатления бывшего члена Государственной Думы. -М., 1906; Яого к. Политические партии и группы в Государственной Думе. -М., 1907; Гредескул Н. Россия прежде и теперь. -М.; Л., 1926.

² Грушевский М. Освобождение России и Украинский вопрос. - СПб., 1907; Яого к. Ллюстрована історія України. -К., 1990.

³ Риз А. Очерки по истории украинской социал-демократической "Спілки". -Х., 1926; Яременко А. Огляд селянського руху на Київщині // 1905 р. у Києві і на Київщині. Зб. статей та спогадів. -К., 1926; Чербаков В. Історія соціал-демократії на Чернігівщині /1902 - 1917 рр/. -Х., 1931 та ін.

Перша в історії радянського періоду значна праця, присвячена Українській Громаді, вийшла в 1940 р. - це була стаття Ф.Є.Лося. Вона увійшла до його ж монографії, що вийшла в 1955р.¹ В ній автор дав кількість членів Громади, розповів їх по партійній та соціальній приналежності, коротко зупинився на основних проблемах, що їх ставила Громада в своїй діяльності. Тільки оцінював він діяльність Громад у дусі того часу звичайно негативно, зокрема, в прагненні Громад вибороти якнайширше самоврядування, автор вбачав спробу відриву України від Росії.

70-80-ті роки позначилися певним покращенням у вивченні проблеми парламентаризму та участі в ньому українського чинника, проте, не в комплексі тогочасних подій, а, здебільшого, частково, фрагментарно. Не дивлячись на упереджені ідеологічними замовленнями висновки, певний науковий інтерес з огляду на фактологічний матеріал становлять окремі розділи колективних праць інституту історії АН УРСР. Найбільш заслуговуючими уваги серед них є 4-й том "Історії Української РСР" під редакцією Ф.Є.Лося /5-й том російського видання під редакцією В.Г.Сарбєя/, монографія М.Н.Лещенка².

Середина 80-х років характеризується виходом праці І.Ф.Кураса³, в якій розкривається участь українських партій - УСДРП,

¹ Лось Ф.Є. До питання про Думську Громаду в I та II Державній Думі //Наукові записки інституту історії АН України. Кн.П. - К., 1940; Його ж. Революція 1905-1907 рр. на Україні. - К., 1955.

² Історія Української РСР. -Т.4. - К., 1978; История Украинской ССР. -Т.5. -К., 1963; Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. - К., 1978.

³ Курас І.Ф. Повчальний урок історії /Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії/. - К., 1966.

"Спілки" у виборах до II Державної Думи. Автор також охарактеризував передвборні мікпартійні блоки.

З огляду на певну упередженість досліджень, що входять до другої групи, найбільш цінними для нас є праці вчених, які входять до третьої групи. Серед них особливий інтерес і пошанування заслуговує праця О.Лотоцького¹, який був причетний до діяльності Української Громади в I Думі. Так, автор показує хід і результати виборів в Україні, процес становлення Громад в обох Думах, внутрішні протиріччя в Громадах. До заслуг автора необхідно віднести і показ співпраці Громади в I Державній Думі з національно-свідомими мешканцями-українцями Петербурга. Одним з них був і сам О.Лотоцький. Однак це не застрахувало автора від деяких неточностей хронологічного характеру та упередженості щодо своїх опонентів.

До цієї групи можна віднести також праці В.Дорошенка, Д.Дорошенка, Н.Полонської-Василенко², які висвітлювали лише якусь одну із сторін у діяльності Громад, частіше це було національне питання.

В умовах національного та культурного відродження, побудови незалежної української держави розпочинається дослідження до свіду діяльності українців у вищих владних структурах. Появляються праці, які можна віднести до четвертої групи літератури, що започаткували собою новий період в дослідженні даної про-

¹ Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. - Т.ХХІ. Ч.3. - Варшава, 1934.

² Дорошенко В. Українство в Росії. - Відень, 1918; Дорошенко Д. Нарис історії України. - Т.2. - К., 1992; Полонська-Василенко Н. Історія України. - К., 1992.

леми¹. Все більше з'являється публікацій про політичні партії, які брали участь у передвиборних кампаніях до I та II Державних Дум².

Значний внесок у доробок даної проблеми було зроблено на науково-теоретичних конференціях, які відбулися протягом 1991-1993 рр. у Донецьку, Києві, Миколаєві.

Що стосується дослідження даних проблем у дисертаційних роботах, то такими можна назвати докторську дисертацію В.П.Крижанівського, кандидатські - Г.А.Ігнатова та А.О.Білоус³, автори яких через свою проблематику певною мірою розглядали діяльність українських Громад в обох Думах.

Огляд джерел. У дисертації широко використані документи та матеріали стенографічних звітів I та II Державних Дум, в яких міститься основний матеріал щодо діяльності членів Української Громади та їх позиції на пленарних засіданнях Думи. Проаналізовано документи, розроблені та схвалені Українськими Громадами в обох думах.

¹ Солдатенко В.Ф., Крижанівський В.П. Уроки виборчих кампаній // Лому.ст України. - 1990. - № 2; Козицький М.Д., Доморослий В.І. Українська парламентська громада в I та II Державних Думах // Наук.праці з питань політ.історії. - 1992. - Вип.173.

² Рязцев В.П., Ковальчук І.А. Непролетарські партії Росії в революції 1905-1907 рр./ Історіографія питання/ // Наук.праці з питань політ.історії. - 1991. - Лип.169; Левенець Е.А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні квітневого перевороту// Укр.іст.журн. - 1992. - № 3.

³ Крижановский В.П. Большевики и парламентаризм в России: историография проблемы. - К., 1992; Игнатов Г.А. Национально-освободительное движение на Украине в революции 1905-1907 гг. - К., 1951; Білоус А.О. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції /1905-1907 рр./ - К., 1993.

Для розкриття теми автор опрацював друковані органи Громади: в I Державній Думі - журнал "Украинский вестник", який виходив протягом 1906 п. в кількості 14 номерів, і в II Думі - газету "Рідна справа - Думські вісті", що вийшла в кількості 12 номерів. В них були представлені роздуми й точки зору самих депутатів-громадівців і провідних українських вчених, письменників, публіцистів по всьому діапазону проблем: національній, аграрній, проблемі політичних прав і свобод. Досліджено періодичну пресу /біля 30 видань/.

Аналізуючи роль та місце Української Громади в системі Державних Дум, з'ясовуючи історію виникнення, розвитку й суспільно-політичної діяльності Громад, автор використав такі фонди Центрального Державного історичного архіву України в Києві: губернські справи спілок і громадських організацій; донесення губернських жандармських управлінь; матеріали канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Велика увага в процесі роботи над дослідженням приділялася вивченню фондів провідних діячів Української Думської Громади в I та II Думах: І.Шрага, В.Лемета, М.Ковалевського, М.Рубіса, Д.Сайка, А.Гриневича, що знаходяться у фондах Російського Державного архіву в Санкт-Петербурзі, які також використано в цій праці.

Методологічна, теоретична основа дисертації базується на досвіді історико-політичних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, як сучасних, так і дореволюційних. Аналізуючи діяльність Української Громади в I та II Державних Думах під час першої російської революції, автором були використані широковживані в історичній науці суттєво-змістовний та описовий підходи при дослідженні процесу організації й діяльності Громади. Синтез різнома-

нітних методологічних підходів зумовлений завданням поставленим автором цього дослідження: проаналізувати "зовнішню" та "внутрішню" діяльність Української Парламентської Громади. "Зовнішню" - як сукупність різних взаємовідносин Громади з владними структурами, державою, партіями та іншими фракціями в Державних Думах. "Внутрішню" - як систему взаємовідносин, норм і правил між членами Громади. Дисертантом було зроблено спробу застосування також історико-генезисного підходу стосовно діяльності фракцій в Державній Думі.

Мета дослідження полягає в тому, щоб здійснити загальний історико-політологічний аналіз становлення й діяльності зародків національного парламентаризму у складній історичний період громадського руху 1905-1907 рр. та розробити посилені рекомендації відповідним державним і правничим органам України у справі поліпшення їх діяльності.

Досягнню поставленої мети підпорядковане вирішення таких основних завдань:

- розкриття ролі та значення національно орієнтованих політичних партій і рухів в організації виборчої кампанії до Державної Думи в Україні, створення в ній Української Парламентської Громади;

- аналіз драматизму і складнощів змагань Української Громади в справі виборвання національних прав Українського народу в контексті загального стану пригноблених народів;

- дослідження діяльності Громади стосовно аграрного питання, проблем його національної специфіки;

- узагальнення боротьби Думської Громади за політичні права та свободи трудящих;

- наукова оцінка та обґрунтування, виходячи з потреб державотворення і реформування суспільно-економічних відносин в Україні, практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення цих процесів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній на основі принципового об'єктивного підходу в результаті всебічного вивчення та дослідження зібраного матеріалу вперше в чітко окреслених хронологічних рамках проаналізована діяльність Української Громади в I та II Державних Думах.

В дисертації поряд з конкретизацією вже досліджених різними авторами важливих питань діяльності Української Парламентської Громади проаналізовано не охоплені раніше увагою дослідників такі проблеми:

- передумови діяльності української фракції в Думі;
- обстоювання прав і свобод громадян багатонаціональної імперії;
- взаємозв'язок і взаємодія Української Громади в Державній Думі з українською фракцією в Австрійському парламенті;
- взаємозв'язок між боротьбою за вирішення аграрного питання з національними змаганнями в діяльності Громади в Державній Думі.

Більша частина використаного в дисертації статистичного та фактичного матеріалу до цього не була об'єктом наукового дослідження.

Практичне значення полягає в тому, що дослідження може стати фактологічною базою для подальшого вивчення історії України початку XX ст., використовуватися при викладанні курсу лекцій з історії України та політології в розділі про становлення дер-

кавних законодавчих інститутів і бути одним із орієнтирів при комплексному дослідженні становлення вищих законодавчих органів нашої держави. Розробка автором порівняльного аналізу ідеологічних позицій політичних сил може бути використана при проведенні наступної виборчої кампанії до Верховної Ради наступних скликань.

Апробація результатів дослідження. Наукові положення та висновки дисертації обговорювалися на теоретичних і методологічних семінарах, засіданнях кафедри загальної історії гуманітарних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка, а також викладалися в публікаціях автора. Окремі результати дослідження розглядалися на республіканських науково-практичних конференціях, що відбувалися у Миколаєві /1992р./, Чернівцях /1993/, Києві /1998 р/.

Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження діяльності Української Парламентської Громади в I та II Державних Думах. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів і висновків. До дослідження додаються додатки та таблиці, які поглиблено відтворюють і конкретизують діяльність Української Парламентської Громади в I та II Державних Думах.

У першому розділі - "Вибори в Україні. Створення Української Парламентської Громади" - досліджуються проблеми, пов'язані з ходом виборів в Україні та створення українських фракцій в Російському парламенті. Автор аналізує історичну обстановку в імперії загалом і в Україні, зокрема. Із революції 1905-1907 рр. вийти старими методами репресій та каральних акцій було неможливо, необхідні були якісь нестандартні кроки щодо поступок російському суспільству. Такий вихід був знайдений на таємному засіданні в Петергофі за участю царя Миколи II 19-26 липня 1905 р.,

на якому було вирішено скликати Державну Думу як законодавчий орган при цареві^I, що був поданий суспільству як Булигінська Дума. Невдоволення цим проектом було однією з причин вибуху загального страйку в квітні, що привело до прийняття Маніфесту 17 квітня 1905 р., який поклав початок законності, надав Думі законодавчого статусу. Автор, використовуючи обширний фактичний матеріал, висвітив хід виборчої кампанії в Україні до I Державної Думи. В умовах різкого зростання соціально-політичної активності населення українських губерній, "лівого" бойкоту Думи української партії не змогли зорганізувати і повести за собою на вибори народні маси і виграли їх. Це було неможливо через корстоку антиукраїнську політику царизму, а також слабкість та неорганізованість українських партій. Характерною рисою виборчої кампанії було те, що широкий загальний мало звертав увагу на партійну приналежність того чи іншого кандидата в депутати, а голосував за особистості, незважаючи на те, до якої політичної партії вони належать, тільки б пообіцяли справедливо вирішити земельне питання, адже Україна була переважно селянським краєм. Але, незважаючи на всі ці несприятливі моменти, до I Думи були обрані і деякі національно свідомі депутати, серед них І. Шраг, М. Миклашевський з Чернігівщини, М. Біляшівський, Ф. Штейнгель з Київщини, В. Шемет і П. Чижевський з Полтавщини та інші. Вони потрапили до Думи в результаті блокування українських партій, активними членами яких вони були. з партією конституційних демократів. Всього до Парламентської Громади ввійшло 44 депутати. Очолив Громаду І. Шраг.

I Петербургское совещание о проекте Государственной Думы под личным его императорским величеством. Секретные протоколы заседания 19-26 июля 1905 г. - Берлин, 6/г. - С. 79.

Вибори до І Державної Думи мали свої особливості. Одна з них заключалася в тому, що це були перші вибори в історії Росії, в яких брали участь всі політичні партії, що діяли в країні. Виборна кампанія відбувалася в період, коли революція йшла на спад, переживши період кульмінації. В умовах сплуту революційного руху, в результаті прийняття урядом реакційних "Пояснень щодо уточнення виборчих прав деяких категорій населення" не тільки національно свідомі елементи, а й просто освічені люди втратили право бути обраними до найвищого законодавчого органу. Це пояснюється нестабільністю виборного блоку кадетів з українськими національними партіями на ґрунті ліберально-демократичних ідеалів, що було явною поразкою в боротьбі з популістськими гаслами лівих партій за напівтемні, неосвічені маси. Незважаючи на те, що до II Думи пройшли також декілька свідомих українців, таких як М.Рубіс, А.Гриневиц, Д.Сайко, В.Хвіст, але в інтелектуальному плечі вище названим громадівцям I Думи вони беззастережно програвали. Не мала Громада в II Думі і такої компетентної групи підтримки, яку мала Громада в I Думі в особі М.Грушевського, О.Русова, О.Лотоцького та інших. Всього до Парламентської Громади в II Думі звійшло 47 депутатів. Лідером Громади виступав М.Рубіс.

Виходячи з цього, Українська Громада в I Думі вирішувала поточні питання компетентніше, ефективніше, поближче до реального життя. Своєю діяльністю вона заклала основу для роботи своєї спадкоємиці в II Думі. Але спадкоємці не зуміли гміло скористатися надбанням своїх попередників і з силу своєї інтелектуальної слабкості сліпо повторювали їхні помилки. Головна помилка заключається в тому, що українська фракція не врахувала помилки громадівців I Думи, запізно зорганізувалася із аморфного мікпартій-

ного об'єднання в монолітну парламентську групу.

Українці в обох Думах разом з представниками інших пригноблених народів /естонців, євреїв, поляків та ін./ входили в Спілку автономістів, але її робота в обох Думах була майже паралізована через політику польського кола, яке намагалося вирішити свої національні інтереси за рахунок інших, зокрема українців, білорусів, литовців. Таким чином, незважаючи на перешкоди царизму та шовіністично настроєних елементів, під час виборів і діяльності в самих Думах, депутати-українці внесли і свій вклад у реформування Росії.

У другому розділі - "Українська Громада та національні змагання в Думі" - розглядається діяльність Громад по виборванню національних прав для свого народу. Автором проаналізовано та вивчено широке коло літератури щодо становища українців у Російській імперії. Вони зазнавали постійних утисків і всебічного висискування протягом усього періоду перебування у складі Росії. На початку ХХ ст. ситуація змінюється на краще: починають виникати українські національні партії. Першою з них була Револіційна Українська партія /РУП/, заснована в 1900 р. Але вона була дуже строката за своїм соціальним станом і політичним напрямом. Це привело до серії розколів. 1902 року від неї відкололося радикально настроєне крило національних елементів, які створили на чолі з М.Міхновським Народну Українську партію /НУП/. Вона була єдиною до 1917 р., що стояла на засадах державної самостійності України¹.

У 1904 р. від РУП відколюється група - прихильники зближен-

¹ Самостійна Україна: Збірник програм Українських політичних партій на початку ХХ ст. - Тернопіль, 1991. -С.4.

ня з РСДРП на чолі з М.Меленевським, які утворили Українську соціал-демократичну спілку /"Спілку"/, яка потім влилася в меншовицьку фракцію РСДРП на правах її автономної організації.

Після серії розколів, РУП у грудні 1905 р. змінила назву на Українську соціал-демократичну робітничу партію /УСДРП/.

На початку ХХ ст. виникають і ліберально-буржуазні партії України. У грудні 1905 р. на базі Української радикальної партії /У.П./ і Української демократичної партії створюється Українська радикально-демократична партія /УРДП/ на чолі з С.Бф. змовим. Але всі вони в національному питанні стояли на федералістських платформах, за винятком НУП.

Поряд з політичними партіями в роки революції стали виникати культурно-освітні організації - "Просвіти", які також робили свій внесок у національне пробудження мас.

У роки революції в російській Україні вперше появилася українська преса. Виходили такі видання, як газети "Хлібороб", "Громадська Думка" /пізніше змінила назву на "Рада"/; журнали "Рідний край", "Україна", "Літературно-науковий вісник" і багато інших. Всього протягом 1905-1907 рр. вийшло 24 різних газет, тижневиків і журналів¹. Вони були різного ідейно-політичного спрямування, але переважав революційно-демократичний напрям.

Таким чином, перед українством постали величезні завдання, а саме: повернути рідному краю статус автономії, запровадити рідну мову в державні установи, знявши з неї при тому всі обмеження, засобом періодичної преси зробити все можливе для підняття національної свідомості народу, повернути народові інтелігенцію.

¹ Україномовна преса Росії 1905-1907 рр. - К., 1967. - С.5.

Вирішенням цих питань і зайнялася Українська Парламентська Громада. Основним підсумком діяльності Громади в I Думі було прийняття Декларації про автономію України, автором якої був громадівський консультант М. Грушевський, що був добре обізнаний з досвідом роботи українських депутатів у парламенті Австро-Угорщини та крайових сеймах Галичини і Буковини і спеціально перетрав із Львова в Петербург, щоб розробити національну програму Громади. Декларація передбачала надання Україні автономії не територіальної, а національно-територіальної. Передбачалось створення крайового вищого законодавчого органу - сейму, чіткий розділ функцій між центральними та крайовими органами управління. Спеціальними загальнодержавними законами передбачалося створити рівні умови, якими могли б користуватися мови і діалекти в державних закладах, а також забезпечити права національностей, які знаходяться на даній території в меншості. В першу чергу для вирішення цього питання необхідно було ввести народні мови /й українську також/ в народні школи, як мови викладання. Признавалися всі права української мови із збереженням за російською мовою статусу загальнодержавної. Декларація містила положення про недоторканість кордонів. До того ж в цьому питанні вона вимагала підходити не з історичних довідок, а з реалій сьогодення.^I

Втілення цих пунктів докорінно змінило б національно-державний устрій Росії, але Декларація не була проголошена з думської трибуни у зв'язу з розпуском Думи 8 липня 1906 р.

Як уже відмічалося, різноманітні обмеження, що доповнювали виборчий закон 1906 р. в Думі, не дали можливості пройти в депутати

^I Грушевський М. Наши требования // Украинский вестник. - 1906. - к 5. - С. 271.

свідомим українцям-інтелектуалам і тому Українська Громада в П Думі в цьому питанні діяла некваліфіковано, маючи на руках го-тову Декларацію, вона, на відміну від поляків, не змогла її вті-лити в життя. Члени Громади в П Думі домагалися відкриття украї-нських кафедр у Київському, Харківському та Одеському універси-тетах, але і тут вони не добилися перемоги. А викладачі перехо-дили на українську мову викладання та виклад історії рідного краю самостійно, в явочному порядку.

Активну роль приймали громадівці в обговоренні законопроек-ту "Про загальну освіту", який передбачав, згідно їхніх допов-нень, впровадження в школах рідної мови викладання поряд з обо-в'язковим вивченням російської мови, всі спірні питання щодо цього пропонував вирішувати шляхом референдуму, і, саме головне, робив школу не безликою, а національною. Але розпуск П Думи і недостатня послідовність у відстоюванні своїх інтересів стали причиною того, що даний законопроект не був розглянутий. Однак, незважаючи на допущені помилки й недоліки в роботі, українці в І та П Державних Думах залишили після себе розроблені ними доку-менти, серед яких основне місце припадає на Декларацію про авто-номію, яку в своїй діяльності використовували як діячі Українсь-кої Народної Республіки, так і їх спадкоємці під час розробки Декларації про державний суверенітет України.

У третьому розділі - "Діяльність Української Парламентської Громади у вирішенні аграрного питання" - розкриваються форми й методи, за допомогою яких представники української фракції роз-робляли та домагалися вирішення аграрного питання. На широкому фактичному матеріалі показано ситуацію в Україні з землею - ос-новним засобом селянина до існування.

Дисертантом показано участь членів Громади I Думи в підготовці та обговоренні аграрного питання. Більшість громадівців підтримували кадетський законопроект, як найбільш збалансований та виважений на той період, тому що альтернативний йому проект трудовиків був розрахований на період, коли революція йшла на піднесення, а на час засідання I Думи вона вже йшла на спад. Але цього не бачили трудовики та деякі члени Громади - Г.Зубченко, Д.Назгченко, Й.Оранський, які виступали в підтримку його. Інша група депутатів - І.Шраг, В.Тімет, П.Чижевський - виступила в підтримку проєкту кадетів, але вносила поправку, щоб землі, які підлягали відторгненню у своїх попередніх володарів, переходили не в загальнодержавний, а в крайовий фонд. Так до самого закінчення роботи Думи громадівцям і не вдалося виробити єдину аграрну програму.

Члени Громади II Думи займали здо даної проблеми протилежну позицію. Вони в більшості своїй підтримували аграрний законопроект трудовиків і навіть розвинули його далі в напрямі передачі земель не в єдиний земельний фонд держави, а в крайовий, і пропонували питання - платити чи не платити викуп за землі, які підлягають відторгненню, пропонували передати на місця, щоб вирішували самі селяни шляхом референдуму. Такі лівацькі підходи до вирішення земельного питання налякали навіть самих трудовиків, які відмовилися включати їх до своєї програми, що й привело Громаду до розриву з ними.

Звертає на себе увагу те, що Українська Парламентська Громада в II Державній Думі гостріше ставила питання землі, аніж у I Думі. Так, але тогочасні реалії були іншими. Революція йшла

на спад, і в такій ситуації несподівано було дотримуватися мінімальних вимог, але Дума загалом і Українська Громада зокрема цього не зробили. Незважаючи на надзвичайний стан, "свист нагаїв" по всій країні, боротьба за землю не припинялася ні на мить, чекаючи зручніших умов.

У четвертому розділі - "Боротьба Громади за досягнення політичних прав і свобод" - розглядаються теоретичні розробки законопроектів і практична діяльність громадівців щодо перетворення Росії в демократичну цивілізовану країну. В цьому питанні члени Громади і Думи активно заявили про себе ще під час обговорення адреси цареві. Особливо аргументовано та змістовно з цих питань виступали громадівські правники Т.Локоть, Є.Шольп та один з кращих знавців адміністративного права в Європі проф. М.Ковалевський. Завдяки старанням Думи в цілому та посиленому внеску української фракції вдалося добитися відміни смертної кари. Громаді в І Думі брали активну участь у вирішенні всього комплексу проблем, обговорюваних в Думі. Лише передчасний розпуск Думи не дав їм можливості розпочати довести до кінця.

Члени Громади в II Державній Думі, як і вся Дума, зосередили увагу на одному з основних законів про ліквідацію військово-польових судів і амністію політичним в'язням. Але їхні виступи, у зв'язку з відсутністю серед них провідних фахівців, були не такими змістовними та аргументованими. Та й на пленарних засіданнях Думи вони виступали значно рідше, ніж їх попередники. І, виходячи з цього, їх внесок у загальну роботу Думи був значно менший, ніж вирішувалися важливі питання стосовно політичних прав і свобод. Правда, на них чинився і більший тиск з боку самодержавства, аніж на їх попередників. Так, члени Громади В.Сахно,

П.Рогока, С.Матвієв, П.Мороз, С.Нечитайло піддавалися обшукам і різного роду провокаціям під час великодних парламентських канікулів. Депутат-священник А.Гриневиц за активну участь в діяльності Громади, яку уряд справедливо відносив до "лівих", був викликаний до Священного Синоду й суворо попереджений, що в разі невиходу з організації "лівого" спрямування буде розстрілений.

Незважаючи на малі досягнення в даному питанні, обидві Громади з лишили після себе значний слід в історію, а саме: підхід до вирішення та розуміння самої суті проблем політичних прав і свобод, що ста в пригоді нині діючій Верховній Раді та новообраній.

У висновках підведено підсумки з основних проблем дослідження. Найістотніші з них такі:

- У період революції 1905-1907 рр. в Росії склалася парламентська система. Україна, будучи складовою частиною імперії, також приймала в цьому активну участь. Свідченням цього є гостра політична боротьба, що відбувалася на теренах України під час виборчих кампаній до I та II Державних Дум. Вони мали поміж собою як спільні риси, так і деякі відмінності. Спільним було те, що в їх процесі національно свідомі елементи не користувалися великою популярністю через низьку національну свідомість населення. Вони пройшли до Думи завдяки блокуванню з загальноросійськими партіями, які не зазнавали на собі великого тиску з боку самодержавства, зокрема з кадемами. Щодо відмінностей, то змінилася сама обстановка в країні, революція йшла на спад. Цим скористалося самодержавство і "Поясненням щодо уточнення виборчих прав деяких категорій населення" скоротило кількість виборців. Особливістю виборч було те, що вони вперше в історії Росії відбува-

лися за участю всіх партій. Змінився склад депутатів до II Думи, появилися праві і представники лівих партій. Значно зменшилася кількість кадетів у самій Громаді, зате стало більше трудовиків і соціал-демократів. Значно змінилася і діяльність самих Громад. Друга Дума не мала в своєму складі через різні урядові обмеження таких високоінтелектуальних діячів, як І.Шраг, М.Ковалевський, Т.Локоть, переважна кількість її діячів були селянами та робітниками, а М.Рубіс, В.Сайко не могли скласти гідної заміни своїм попередникам. Через те українська фракція в II Д. мі сліпо повторювала помилки своєї попередниці. Основна їх помилка - запізнала трансформація в згуртовану групу.

- У ході думської діяльності національно свідомі депутати намагалися максимально використати трибуну вищого легітимного закладу для виборвання мінімальних національних свобод для свого краю. Заслугою Громади в I Державній Думі є розробка Декларації про автономію України та законопроекту "Про мови". Лише розпуск Думи не дав можливості довести справу до кінця. Українська фракція II Думи, хоча дещо й розширила Декларацію, підготувала проект рішення про відкриття кафедр по вивченню української історії й письменства, але не змігла довести до кінця роботу, розпочату попередниками в I Думі і добиватися автономії, як це здійснили поляки. Але, незважаючи на недоліки та помилки в діяльності обох Громад, вони після себе залишили значну пам'ять - саме використовуючи їх досвід будувалася в свій час Українська Народна республіка. І сьогодні, будучи незалежною державою, ми все частіше звертаємо свої погляди до досвіду українських парламентських фракцій в I та II Державних Думах.

- Так як Україна була в основному аграрним регіоном, то по-

ррд з національним земельне питання в ній постало з особливом гостротою. Свідченням тому є те, що під час виборів селяни, коли на них не здійснювався грубий тиск і терор, підтримували тих кандидатів у депутати, які обіцяли справедливо вирішити земельне питання. І навіть після закінчення виборів серед наказів своїм депутатам і в звертаннях до Думи загалом і до Української Громади зокрема пріоритетною була аграрна проблематика. Відносно участі в цій проблемі української фракції, то її позиції в обох Думах були неоднаковими. Громада в I Думі підтримувала кадетський законопроект, а Громада в II Думі підтримувала законопроект трудовиків по данному питанню. Так, позиція української фракції в Думі була утопічною. І тому, на думку дисертанта, можна погодитися з Ф.С.Лосем, що II Дума і Громада загалом були революційніші за першу, але, виходячи з ситуації на даний період, необхідно визнати, що їхні вимоги були нездійсненними, тому що революція йшла на спад.

- Як показали події, що розгорталися в стінах I та II Державних Дум, члени Української Громади, що активно в них працювали, адекватно відображали суспільні настрої і категорично виступали проти обмежень та зборон політичних свобод в Росії. Члени Громади, представляючи різні політичні партії, кожна з яких переслідувала свої інтереси, були одноставні в одному: так більше жити не можна, необхідні докорінні суспільні зміни. Проте, всі вони не виходили за рамки конституційної монархії. Однак, незважаючи на те, що рік діяльності Громад в обох Думах був неоднаковий, вони підтримали вимоги всіх прогресивно настроєних депутатів у питаннях про відміну смертної кари. І хоч робота обох Громад була перервана в самий розгар їхньої діяльності, нагромад-

кений ними досвід широко використовується і це буде використуватися народними депутатами для встановлення справжніх демократичних порядків у нашій державі.

Основні положення та результати дисертації, викладені автором у публікаціях:

1. Доморослий В.І. Журнал "Украинский вестник" про шляхи розв'язання українського національного питання // Журналіст України. - 1992. - № 4. - С.16-17.

2. Доморослий В.І. М.С.Грушевський і українська парламентська Громада в І Державній Думі // Проблеми історії національного руху на Україні /до 1917р./: Тези доповідей на II Всеукраїнській науково-теоретичній конференції. Ч.І. -К.: Миколаїв, 1992. - С.57-59.

3. Кеглицький М.В., Доморослий В.І. Українська Парламентська громада в I та II Державних Думах //Наукові праці з питань політичної історії. - 1992. -Вип.173. -С.12-22.

4. Доморослий В.І. Проблема державності в діяльності Української парламентської Громади I Державної Думи // Українська державність: історія і сучасність. Тези доповідей. - К., 21-22 січня 1993 р. - С.33-34.

5. Доморослий В.І. Україно-польські стосунки в I Державній Думі // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції "Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі". - Чернівці, 19-21 жовтня 1993 р. Ч.І. - С.175-176.

461057

AB 29.391

AB 29.391